

ظرفیت‌های گردشگری استان همدان و راهبردها

شراره السادات میرصفدری - دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
یعقوب محمدی فر* - دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

چکیده

با در نظر گرفتن رشد صنعت توریسم در دنیا و قرارگیری آن بعد از درآمدهای نفتی و تاثیر آن بر توسعه اقتصاد و جامعه به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای توسعه اقتصاد، مطالعه و سرمایه‌گذاری در این بخش است. استان همدان با داشتن پیشینه تاریخی و موقعیت مناسب جغرافیایی و توانمندی‌های فراوان در گردشگری دارد که متأسفانه درصد بسیار اندکی از این توانایی امروزه مورد استفاده است. هدف از این پژوهش بررسی پتانسیل‌ها و پیشنهاد راهکارهایی در بهره‌برداری از این توانمندی‌ها است. پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی است و با هدف کاربردی دنبال می‌شود. اطلاعات جمع‌آوری شده بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. آنچه در نتیجه این واکاوی به دست آمد، این بود که توانمندی‌های بالفعل و بالقوه استان همدان در بسیاری از زمینه‌های گردشگری است و به نظر می‌رسد با برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت در این زمینه، گردشگری همدان قابلیت ارتقا، به‌عنوان یکی پایگاه‌های گردشگری کشور را دارا است که این مهم جز با بسترسازی مناسب فرهنگی، تقویت زیرساخت‌های شهری، الگوبرداری از پروژه‌های موفق توریسم در دنیا میسر می‌باشد.

واژگان کلیدی: گردشگری، استان همدان، توریسم تاریخی، توریسم ورزشی، توریسم درمانی، توریسم مذهبی

Tourism potential of the province and Strategies

Abstract

Considering the growth of the tourism industry in the world and its post-oil revenues and its impact on economic development, it seems that one of the ways of developing economics, studying and investing in this sector. The province of Hamedan has a history and a good geographical position and abilities in tourism, which, unfortunately, has a very small percentage of this ability today. The purpose of this research is to explore potentials and suggest ways to exploit these abilities. The present research is descriptive-analytic and applied. The data collected is based on library and field studies. The result of this analysis is the potential and potential capabilities of Hamedan province in many areas of tourism, and it seems to be with short-term and long-term programs. In this regard, tourism in Hamedan has the potential to be promoted as one of the country's tourism sites, which is important only with the proper cultural foundation, strengthening of urban infrastructure, modeling of successful tourism projects in the world

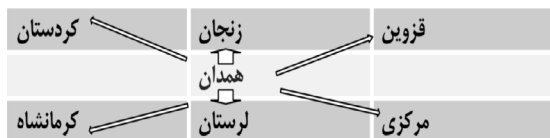
Keywords: Tourism, Hamedan Province, Historical Tourism, Sport Tourism, Medical tourism, Religious Tourism

مقدمه

با شروع قرن بیست و یکم به دلیل وجود زیرساخت‌های اقتصادی و بهداشتی و امنیتی ارتباطی گردشگری به یکی از سه صنعت برتر دنیا تبدیل شده است (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۹). بر اساس تحقیقات سازمان جهانی گردشگری و انجمن جهانگردی و گردشگری جهانی در حال حاضر گردشگری بزرگ‌تر صنعت محسوب می‌شود (تقوایی، ۱۳۸۷، ص ۱۷). در حال حاضر رشد جمعیت و متعاقب آن شهرنشینی توسعه یافته خود عامل کمبود فضای سبز و آلودگی شهرها شده است و در پی آن نیاز انسان در گذران اوقات فراغت و استفاده از طبیعت را تحت شعاع قرار داده است. همین دلیل ساکنان این‌گونه شهرها برای فرار از زندگی ماشینی و شهرهای آلوده و شلوغ دست به دامان طبیعت می‌شوند که آن خود مقدمه‌ای بر صنعت توریسم است. قرن بیست و یکم سده بهره‌برداری از فرصت تجاری ارزشمندی در بخش خدماتی به‌ویژه گردشگری است. اقتصاددانان صنعت گردشگری را به دلیل نقش بارز خود در توسعه اقتصادی، اجتماعی کشورها صنعت نامرئی نامبرده‌اند. گردش مالی صنعت گردشگری جهان در این سده از گردش مالی بخش صنعت فراتر خواهد رفت. درآمد کشورهای که جاذبه‌های وسیع گردشگری دارند با یک درصد ارزش مالی این صنعت سالانه به ۲۰ میلیون دلاری رسد که برای اقتصادهایی مانند اقتصاد ایران رقم قابل توجه است و می‌تواند تمام فعالیت‌های اقتصادی آن را متأثر سازد (نویخت و پیروز، ۱۳۸۷). بر اساس برآورد سازمان تجارت جهانی، در حالی که رشد عمومی صنعت توریسم تا دو دهه دیگر به‌طور میانگین ۴/۱ درصد سال پیش‌بینی می‌شود. در سنگاپور در سال ۱۹۶۰ میلادی درآمد ناخالص ملی از فعالیت‌های بخش خدمات به ۶۶٪ رسیده است. این رقم در اتحادیه اروپا از ۴۷٪ به ۶۸٪ در آمریکا ۵۷٪ به ۷۲٪ افزایش یافته و این سیر صعودی همچنان ادامه دارد (آفاسامان و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۱۷). وجود منابع طبیعی منحصر به فرد در ایران، پارک‌های شهری و ملی، جنگل‌ها، اقلیم گوناگون، اختلاف درجه حرارت و بارندگی - شرایط بسیار مناسب را برای توسعه صنعت اکو توریسم در کشور مهیا نموده است (خلج و امیری، ۱۳۸۷، ص ۳۵). اما یکی از مباحث مطرح در صنعت توریسم تلفیق استفاده گردشگر از چند زیرمجموعه توریسم باهم است به‌طور مثال توریسم آموزشی از امکانات توریسم تفریحی هم بهره می‌جوید. در قرآن به گردشگری در چند مورد اشاره شده: فَسِيرُوا

فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (پس در روی زمین بگردید و بنگرید که عاقبت تکذیب کنندگان چگونه بود) سوره آل عمران آیه ۱۳۷، أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُوا لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا (آیا در زمین گردش نکرده‌اند تا دل‌هایی داشته باشند که با آن بیندیشند) سوره حج، آیه ۶۶. در حدیثی پیامبر اکرم (ص) به حضرت علی (ع) چنین می‌فرماید: یا علی انسان عاقل برای سه چیز مسافرت می‌کند: ۱. برای بهبود و تکمیل زندگی؛ ۲. برای تهیه زاد و توشه اخروی؛ و ۳. برای آسایش و راحتی^۱

عناصر گردشگری شهری به دو بخش اولیه و ثانویه تقسیم می‌شود. عناصر اولیه همان جاذبه‌های شهری هستند که گردشگران را به خود جلب می‌کنند اما عناصر ثانویه آن دسته از خدمات و امکانات را شامل می‌شود که رفاه گردشگران را فراهم می‌کند مانند هتل‌ها، مسافرخانه‌ها، رستوران‌ها و غیره. این مراکز به‌عنوان مبدأ و مقصد گردش‌های روزانه در شهر اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و نحوه جایگیری آن‌ها در شهر می‌تواند کاهش یا افزایش فضای خدماتی و تغییر الگوی رفتاری گردشگران را به همراه داشته باشد (احمدی نژاد مصالحي مشیانی، ۱۳۹۱، ص ۹۲). استان همدان با داشتن رتبه چهارم گردشگری در کشور، می‌تواند جایگاه مناسبی برای بازدید هزاران گردشگر خارجی و داخلی داشته باشد. شهر همدان به‌عنوان پایتخت تاریخی و تمدنی ایران جزء قدیمی‌ترین پایتخت‌های فلات ایران با اولین حکومت فراگیر و شهرت جهانی یافته، مورد توجه برنامه ریزان صنعت گردشگری و توریسم در کشور گردیده است (ناظری، ۱۳۸۷، ص ۵۲). این شهر با داشتن مناطق پرجاذبه اکو توریسم سالانه بالغ بر ۲ میلیون جهانگرد ایرانی و خارجی را به خود جذب می‌کند. یکی از خصوصیات این استان دارا بودن اقلیم چهارفصل است (همان، ص ۵۳).

جدول ۱. استان‌های همسایه همدان، ماخذ: نگارندگان

یکی دیگر از اولویت‌های گردشگری استان همدان، موقعیت استراتژیک این استان در مسیرهای ارتباطی

1. ahadith.ir/fa/ahadith/ahadith-14masoom-a/2-mozoei/3-e-ali-a-1.html

است. این مسیرها عبارت‌اند از:

بزرگراه تهران- کرمانشاه- خسروی (بزرگراه کربلا) که همدان در کیلومتر ۳۷۵ این مسیر از سوی تهران قرار دارد.

راه اصلی تهران- سنندج که همدان در ۳۴۳ کیلومتری این مسیر قرار دارد.

راه اصلی تهران- کرمانشاه- ایلام که همدان در همین مسیر قرار گرفته است.

راه اصلی سنندج- همدان به طول ۱۸۲ کیلومتر.

راه اصلی ارومیه - کردستان - اراک - اصفهان که همدان در همین مسیر قرار گرفته است.

بزرگراه همدان- ملایر به طول ۷۵ کیلومتر، که در ادامه مسیر به جنوب غربی ایران می‌رسد.

همدان از دیرباز بازار منطقه غرب ایران است و به‌عنوان یک استان توانمند بسیاری از نیازهای همسایگان خود را تأمین می‌کند، موقعیت جغرافیایی این استان هم‌عامل، گرایش استان‌های همسایه در منطقه غرب به این استان است.

جاذبه‌های طبیعی و اقلیم‌های متفاوت جغرافیایی در کشور ایران دستمایه‌های گران‌قیمتی هستند که می‌توان رقیب مناسبی برای درآمدهای نفتی در اقتصاد ما باشند با علم به تزلزل درآمدهای نفتی و نبودن بستر مناسب اقتصادی در حوزه‌های دیگر استفاده از منابع بالقوه توریسم در ایران بسیار ضروری به نظر می‌رسد. امروزه صنعت گردشگری در دنیا رونق فراوانی پیدا کرده تا جایی که بسیاری از کشورهای درحال‌توسعه و دارای منابع درآمدی کم توانسته‌اند از این طریق بسیاری از شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی خود را به میزان بالایی ارتقاء داده و برای مشکلاتی همچون بیکاری، درآمد سرانه پایین، کمبود درآمدهای ارزی و مسائل فرهنگی همچون ذهنیت منفی نسبت به این مناطق و ناشناخته ماندن میراث فرهنگی آنان راه‌حلی پیدا کنند و بر آن فائق آیند (کریم‌پناه، ۱۳۸۴، ص ۴۴). یکی از اثرات توریسم در دنیا کاهش بیکاری در جوامع توریسم پذیر است.

نرخ بیکاری سال ۱۳۸۷ در استان همدان بالغ بر ۱۱٪ است و جمعیت فارغ‌التحصیلان بیکار در این شهر ۶۹۱۱ است.^۲ در سال ۱۳۹۰ نماینده شهر همدان، بزرگ‌ترین معضل مناطق حاشیه شهر همدان را معضل بیکاری اعلام کرده است.^۳ بنا بر گزارش مرکز آمار ایران، آمار بیکاری در سال ۱۳۸۸ در استان

۲. فصلنامه آمار کار ۱۳۸۷، شماره اول - زمستان ۱۳۸۷ - ویژه سی امین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، نشریه داخلی مرکز آمار و اطلاعات بازار کار www.irimlisa.ir/fixinfo/mo_barnamerizi/index.htm

۳. خبرگزاری مهر. بایگانی‌شده از نسخه اصلی در ۲۱ اوت ۲۰۱۲. بازبینی‌شده در ۱۹ آذر ۱۳۹۰.

همدان ۱۸ درصد بوده است که این رقم در آن سال بالاترین رقم آمار بیکاری، پس از استان لرستان بوده است.^۴ تمامی آمار و ارقام فوق نشانگر عدم برنامه‌ریزی و استفاده نادرست از پتانسیل‌های این استان در اشتغال‌زایی بخصوص در رده سنی جوانان است. بنا بر تحقیقات به‌دست‌آمده با ورود هر گردشگر خارجی به کشور ۸ فرصت شغلی و به ازای هر ۲۵ گردشگر داخلی یک شغل ایجاد می‌شود و با توجه به میزان درآمدی که از توقف تنها ۴ روز یک جهانگرد در یک کشور حاصل می‌شود اهمیت توجه به این صنعت بیش‌ازپیش آشکار می‌شود (ابراهیمی‌مینق، ۱۳۸۴، ص ۱۰۹). تأثیر این صنعت از جهات مختلف قابل بررسی و مهم است که به تعداد از این مؤلفه‌ها در زیر اشاره شده است: ورود ارز به کشور، اشتغال در بسیاری از زمینه‌ها، پویایی بازار خرده فروشی، فعال شدن فرودگاه‌ها و سامانه‌های حمل‌ونقل، افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش تولیدات محلی و بومی و صنعتی (صنایع دستی و محصولات فرهنگی)، افزایش میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی (هتل‌سازی و سایر خدمات مرتبط) و بسیاری از موارد دیگر که هر یک به تنهایی قابل بررسی و مطالعه است (رنجبر و دیگران، ۱۳۹۰). آنچه در بالا ذکر شد اهمیت پرداختن به این صنعت را بیان می‌کند و اهمیت پژوهش‌ها در این باب و بهره‌وری از گردشگری در استان همدان و استان‌های دیگر را نشان می‌دهد.

گردشگری ابعاد مختلفی را در برمی‌گیرد که از آن جمله می‌توان به: توسعه صنایع محلی و ایجاد زیرساخت‌هایی چون حمل‌ونقل و احداث هتل و غیره، اشاره کرد. گردشگری سبب جذب ارز خارجی می‌شود، مشاغل متعددی ایجاد کرده و خود عاملی کارآفرین است، مناطق اطراف و حومه منطقه توریستی در این ارتقا سطح سهیم هستند و فرهنگ و سطح زندگی افراد در این مناطق ارتقا می‌یابد. گردشگری معنوی فراگیر و گسترده است که تاریخچه آن به سال ۱۸۱۱ میلادی یا پیش از آن برمی‌گردد و تعریف آن همچنان دستخوش تغییر و دگرگونی است. فعالیت اقتصادی پر دامنه‌ای که شامل صدها بنگاه اقتصادی می‌شود که برخی از آن‌ها عظیم بوده ولی بخش اعظم آن‌ها کوچک هستند (لاندربرگ، ۱۹۹۵، ص ۷).

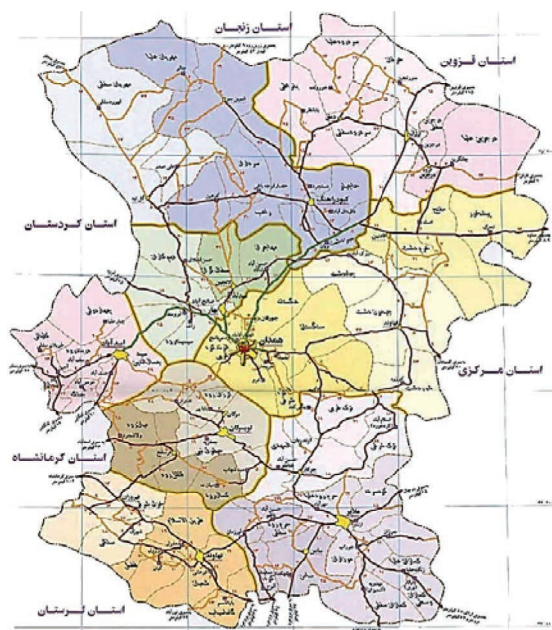
گردشگری اصلی‌ترین مفهوم در صنعت توریسم است از گردشگری تعاریف متعددی بیان شده است، لیکن تعریف ارائه‌شده توسط سازمان جهانی گردشگری بیش از سایر تعاریف مورد توافق است؛ بنابراین تعریف، گردشگری

۴. خبرگزاری آریا. بایگانی‌شده از نسخه اصلی در ۲۱ اوت ۲۰۱۲. بازبینی‌شده در ۱۹ آذر ۱۳۹۰.

مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است و در نهایت تحلیل و تجزیه داده هاست.

موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

استان همدان از لحاظ جمعیت، چهاردهمین و از لحاظ مساحت، بیست و سومین استان کشور محسوب می‌گردد. جمعیت آن بر پایه سرشماری سال ۱۳۹۰ بالغ بر ۱۷۵۸۲۶۸ نفر بوده است.^۵ استان همدان با ۱۹۴۹۳ کیلومتر مربع وسعت، از سمت شمال به استان‌های زنجان و قزوین، از سمت جنوب به استان لرستان، از سمت شرق به استان مرکزی و از سمت غرب به استان‌های کردستان و کرمانشاه محدود شده است. این استان بین مدارهای ۳۳ درجه و ۵۹ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۴۸ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۷ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته و شامل ۹ شهرستان، ۲۵ بخش، ۲۷ شهر، ۷۳ دهستان و ۱۱۲۰ روستا است.^۶ یکی از کلان‌شهرهای ایران در منطقه غربی و کوهستانی ایران و مرکز شهرستان و استان همدان است.

نقشه ۱. نقشه استان همدان برداشت از وبسایت اتحادیه صنف حمل‌ونقل.

فعالیت‌های مسافرتی افراد و اقامت در خارج از محیط دائم زندگی آن‌ها برای بیش از بیست و چهار ساعت و کمتر از یک سال به قصد تفریح، تجارت و اهداف دیگر است (ضرغام، ۱۳۸۹). تعریف دیگری نیز درباره این مفهوم وجود دارد: به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که بین مبدأ و مقصدی با انگیزه استراحتی، تفریحی، ورزشی، دیداری، تجاری، فرهنگی و یا گذران اوقات فراغت انجام می‌گیرد و در آن شخص توریست در مقصد اشتغال و اقامت دائمی ندارد (رضوانی، ۱۳۹۰، ص ۱۶). اکوتوریسم که در ادبیات فارسی طبیعت‌گردی معنا می‌دهد؛ سفری به مناطق طبیعی و نسبتاً دست‌نخورده با موضوعات جالب و مخصوص برای مطالعه و لذت بردن از چشم‌اندازهای طبیعی، حیات وحش و جانوری و گیاهی تعریف شده که جنبه‌های فرهنگی منطقه را نیز مورد توجه قرار می‌دهد (خان، ۲۰۰۷، ص ۲۳).

گردشگری روستایی: در این نوع گردشگری، منابع فرهنگی، طبیعی و تاریخی نواحی روستایی به‌عنوان کالایی فرهنگی گردشگری عرضه می‌شود (پاپلی و سقایی، ۱۳۹۰، ص ۴۶).

گردشگری تاریخی: گردشگری میراث نام دیگر این نوع گردشگری است؛ بازدید از مکان‌ها و ابنیه تاریخی، هدف گردشگران تاریخی است (همان، ص ۴۰).

پیشینه تحقیق

هم‌اندیشی‌ها و همایش‌های زیادی برگزار شده است. از جمله مقالاتی که در آن به مدیریت و جذب توریسم پرداخته است: بررسی عوامل مؤثر بر برنامه‌ریزی و مدیریت جذب توریسم است که در آن به نقاط قوت شهر چابهار بر اساس روش (SWOT) بررسی شده است. مقاله‌ای با عنوان بررسی تأثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان در پژوهش نامه علوم اجتماعی به چاپ رسیده است که در مجموع تأثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان می‌باشد. در بسیاری از پژوهش‌ها به مطالعات موردی انواع توریسم پرداخته شده و از این جمله (فرهنگ صحیح استفاده از منابع طبیعی و گسترش توریسم و توسعه پایدار با تکیه بر ماهیگیری ورزشی) مطالعه موردی استان همدان است که توریسم ورزشی ماهیگیری را بررسی می‌کند.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی است و با هدف کاربردی دنبال می‌شود. اطلاعات جمع‌آوری شده بر مبنای

۵. پایگاه اینترنتی مرکز آمار ایران - آمار سال ۱۳۹۰
۶. پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت کشور، جدول عناصر و واحدهای تقسیمات کشوری پاییز ۱۳۸۸

جدول ۲. انواع توریسم؛ ماخذ: تهیه نگارندگان

انواع توریسم	توضیحات
توریست درمانی	توریسم تندرستی - توریسم درمانی - توریسم پزشکی دربرمی گیرد.
توریست ورزشی	توریسم ماجراجویی هم شامل این گروه می شود که از علاقه مندی های این گروه می توان به کوهنوردی - پانجو - صخره نوردی - پیاده روی اشاره کرد.
توریسم فرهنگی	توریسم تاریخی، توریسم آثار باستانی هم می توان جز این توریسم محسوب کرد.
توریسم طبیعت گردی	طبیعت گردی - شکار - دیدن از غارها... می توان اشاره کرد.
توریسم تفریحی	استفاده از پارک ها و سایت های تفریحی ... جز علاقه مندی های این گروه می باشند.
توریسم روستایی	محیط بکر و زیبای روستا و آداب و رسوم این مردم از جمله جاذبه های این توریسم است.
توریسم مذهبی	بسیاری از مردم در طول تاریخ برای زیارت و ادای نذر به مکان مذهبی مسافرت می کنند.
توریسم آموزشی	استفاده از امکانات آموزشی امروزه بسیاری از جویندگان علم را وادار به سفر می کند

انواع توریسم

بر طبق تقسیم بندی سازمان جهانی جهانگردی (W.T.O)^۷ فعالیت های گردشگری به دسته های زیر تقسیم می گردند:

۱. توریسم فرهنگی، ۲. توریسم طبیعی، ۳. توریسم تجاری، ۴. توریسم مذهبی، ۵. توریسم ورزشی. در بررسی های بیشتر می توان مواردی را به تقسیم بندی فوق اضافه نمود:

توریست آموزشی

یکی از راه های جذب توریسم که امروزه در بین کشورها بسیار رواج یافته جذب توریسم از طریق دانشگاه ها و مراکز آموزشی است. به طور مثال کشور مالزی در قاره آسیا با فراهم نمودن امکانات آموزشی و زیرساخت های آن توانسته سالانه دانشجویان بسیاری را از این طریق جذب کند. این دانشگاه ها که بیشتر آن ها بانام اختصاری خود شناخته می شوند (UTM, UUM, UKM UPM).^۸ یکی از خصوصیات آموزشی استان همدان، داشتن مراکز آموزشی دانشگاهی در بسیاری شهرها و مناطق تابعه آن است. در کشور ما با ایجاد پردیس ها و مراکز آموزشی وابسته، به تازگی این نوع توریست رونق گرفته است.

استان همدان که مراکز آموزشی و دانشگاهی فراوانی در خود جای داده می تواند به عنوان یکی از قطب های

7. <http://www2.unwto.org>

۸. دانشگاه صنعتی مالزی در استان جوهر، ۲- دانشگاه شمالی مالزی در استان کداج، ۳- دانشگاه ملی مالزی در استان سلانگور، ۴- دانشگاه پوترا مالزی در استان سلانگور.

آموزشی کشور نقش مهمی در جذب جهانگردان آموزشی بازی کند. توریسم علمی که می توان آن را به عنوان زیرگروه توریسم آموزشی در نظر گرفت. از جمله مراکز علمی همدان می توان به باغ گیاهان دارویی، مرکز ستاره شناسی این صلاح همدانی، حوزه علمیه، موزه تاریخ طبیعی دانشگاه بوعلی سینا، اشاره کرد. مجتمع تالار قرآن همدان واقع در بلوار ارم، دارای چندین سالن همایش و اجلاس است. همچنین در طرح توسعه دانشگاه بوعلی سینا، ساخت چند سالن همایش برنامه ریزی شده است.

توریست درمانی

«توریست درمانی»^۹ یا مسافرت درمانی و بنا به قولی توریسم سلامت مسافرتی است. مسافرت به دیگر کشورها برای قرار گرفتن تحت عمل جراحی، انواع مراقبت های پزشکی و دندان پزشکی، بهره مندی از عوامل سلامت بخش طبیعی نظیر چشمه های معدنی و... است. گردشگری درمانی شامل زیرمجموعه های متنوعی مانند گردشگری درمانی طبیعی، مراقبت و نقاهت، درمان های غیرمتعارف، درمان های پزشکی، جراحی، کلینیکی، تشخیصی، جراحی بیمارستانی، طب سنتی، طب سوزنی، انرژی درمانی، یوگا، مدیتیشن و گردشگری پیشگیرانه است (Salem ha-rahsheh, 2002).

عمومیت یافتن این کسب و کار همچنان در حال رشد است

دانشگاه‌ها	نام	توضیحات
دولتی	دانشگاه بوعلی سینا	دانشکده مهندسی - کشاورزی - علوم انسانی - علوم پایه - علوم اقتصادی و اجتماعی دانشکده هنر و معماری - شیمی - پیرامپزشکی - دانشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی تویسرکان: دانشکده فنی کبودرآهنگ دانشگاه فنی، رزن: دانشکده مدیریت و حسابداری بهار: دانشکده صنایع غذایی، مراکز و پژوهشکده‌های وابسته: مرکز رشد IT و ICT (واحد فناوری اطلاعات و ارتباطات مراکز تحقیقات شیمی گیاهی - پژوهشکده علوم و فناوری نانو بیوتکنولوژی و پژوهشکده تاریخ طبیعی.
	دانشگاه علوم پزشکی	دارای ۷ دانشکده شامل: دانشکده‌های، پزشکی، دندانپزشکی، پرستاری و مامائی، بهداشت، پیراپزشکی، داروسازی و توان‌بخشی است
تربیت معلم	دانشگاه صنعتی	در سال ۸۹-۹۰ دارای ۸ رشته تحصیلی شامل: برق (کنترل، الکترونیک)، کامپیوتر (سخت‌افزار و فناوری اطلاعات)، مهندسی رباتیک، مهندسی مواد (استخراج)، مهندسی شیمی و مهندسی پزشکی (بیوالکترونیک) بوده است.
	دانشکده شهید مقصودی، دانشگاه تربیت‌معلم باهنر، دانشگاه تربیت‌معلم ابن سینا	در بهمن سال ۹۱ این مرکز ۷۷۶ نفر دانشجو را پذیرفته است.
آزاد	دانشگاه آزاد سلامی	دانشکده علوم انسانی - فنی مهندسی - علوم پایه - دانشکده هنر و معماری - مراکز آموزشی بهار، دانشگاه آزاد اسلامی اسدآباد، تویسرکان، ملایر
جامع علمی کاربردی	دانشگاه جامع علمی کاربردی	دارای ۲۲ مرکز آموزش علمی کاربردی در سطح استان همدان
پیام نور	دانشگاه پیام نور	پیام نور مرکز اسدآباد - بهار - تویسرکان - دمق - رزن - سا من - صالح‌آباد فامنین - قروه درجزین - کبودرآهنگ - لالچین - قهارند - ملایر - نهاوند - همدان
غیرانتفاعی	دانشکده غیرانتفاعی عمران و توسعه دانشکده الوند همدان دانشکده امید نهاوند دانشکده گنج‌نامه همدان	
دانشگاه فنی و حرفه‌ای	آموزشکده فنی جباریان همدان آموزشکده فنی مفتح همدان	

غنی داروهای گیاهی، باغ گیاهان دارویی همدان است، رویش انواع گیاهان دارویی (۲۵۰ گونه گیاهان دارویی و صنعتی) و تولید انبوه آن در استان و سابقه تاریخی استفاده از طب سنتی و گیاهی از دلایل تأسیس باغ گیاهان دارویی است. طبیب‌های مانند: حکیم ابوعلی سینا در گذشته و دکتر سید احمدعلی خسروی همدانی در این زمینه نام‌آور بودند. همایش گیاهان دارویی و کشاورزی پایدار به‌عنوان منبعی برای بهره‌مندی محققان از نتایج دیگر تحقیقات در همدان برگزار می‌شود.

توریست ورزشی

گردشگری ورزشی، سفری است که به دلایل غیرتجاری به‌صورت رسمی و غیررسمی و بر پایه تفریح و یا تماشای ورزش، تشویق ورزشکاران، حضور در رویدادهای ورزشی، به‌صورت کوتاه‌مدت یا تعریف‌شده در داخل یا خارج کشور صورت می‌گیرد. این گردشگری، تجارتي چند میلیون دلاری

و منافع فراوان را عاید آن کشورهایی نموده است که پتانسیل خود را در این راستا بکار گرفته‌اند (دفتر بررسی بازار کالا و خدمات خردادماه ۸۶). ایران، سنگاپور، فیلیپین، هندوستان، ایالات متحده آمریکا از جمله کشورهایی هستند که از توریسم درمانی بهره می‌برند. درآمد کشور ما با وجود پتانسیل‌های فراوان از گردشگری سلامت تنها ۸۰ تا ۹۰ میلیون دلار در سال است (تقی زاده و رحیمی، ۱۳۹۰، ص ۲۴۲).

از آنجائی که استان همدان منطقه کوهستانی و خوش آب‌وهوا است، به لحاظ پوشش گیاهان دارویی دارای توان بسیار بالایی می‌باشد به‌گونه‌ای که این استان دارای ۳۱۵ گونه گیاهان دارویی مربوط به ۷۱ خانواده و ۲۹ جنس شناسایی شده است (کلوندی و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۳۵۰). از جمله مراکز درمانی همدان می‌توان از: مرکز درمان ناباورری فاطمیه، مرکز پیوند اعضای اکباتان، مرکز فوق تخصصی بعثت، مرکز حجامت و طب سنتی بوعلی M.R.I نام برد. یکی از منابع

است که دارای سریع‌ترین رشد یعنی ۴/۵ تریلیون دلار در سطح جهان است و انتظار می‌رود تا سال ۲۰۱۱ میلادی حدود ۱۰ درصد اقتصاد بومی را در برمی‌گیرد (مجتبوی، کهن پور، ۱۳۸۷، ص ۲۵). توریسم ورزشی به سه گروه تقسیم می‌شود: ۱- مشارکت‌کنندگان در رویدادهای (ورزشکاران)، ۲- تماشاچیان ورزشی، ۳- عاشقان ورزشی (همان، ص ۵۱). شهر همدان به دلیل واقع شدن در مناطق کوهستانی و دامنه‌های کوه الوند واقع در رشته‌کوه زاگرس موقعیت بسیار مناسبی برای فراهم نمودن امکانات توریسم ورزشی دارد. از جمله کوه‌ها و قلل که قابلیت استفاده برای کوهنوردان را دارند، قلل کمردوزان، چهار قله، یخچال صاحب، قله شاه‌نشین و صخره‌نوردی در پای آبشار گنج‌نامه و تخت نادر است. یکی دیگر از جاذبه‌های محیطی اکولوژی استان همدان مناطق مناسب برای ماهیگیری است. از مکان‌های طبیعی و غیر طبیعی ماهیگیری می‌توان به سد خاکی سرخ‌آباد همدان، سد خاکی مبارک‌آباد کبودرآهنگ، سد شیرین سو کبودرآهنگ، رودخانه حاجی‌آباد، شهرستان ملایر، رودخانه بابا گور واقع در اسدآباد آنگیر پهن بور توابع صالح‌آباد... اشاره کرد (فرهادی رامین، ۱۳۹۰، ص ۱۴). ورزش‌هایی چون هاکی روی چمن- تیراندازی- کشتی و تکواندو، بدمیتون در همدان بسیار مورد استقبال واقع شده و علاوه بر مجتمع ورزشی سعیدیه که مجهز به انواع سالن‌های ورزشی مناسب است در همدان، چند مجموعه سوارکاری وجود دارد. توریسم ماجراجویی که خود جز توریسم ورزشی به حساب می‌آید شامل سفر به نواحی کوهستانی و ناهموار یا ورزش‌های ماجراجویانه مثل پانجو، کوهنوردی، صخره‌نوردی، پیاده سفر کردن از راه‌های ناهموار می‌باشد.^{۱۰}

گردشگری طبیعی و محیطی (اکوتوریسم)^{۱۱}

امروز نقش عمده فعالیت‌های گردشگری بر پایه منابع طبیعی در طبیعت است. در واقع بر اساس تعریف تفرج بشمار می‌رود. تفرج شامل همه تفریحاتی است که در خارج از محیط بسته و محدود انجام می‌گیرد (مجتبوی، ۱۳۸۷، ص ۵۰). اولین بار، هکتور سپاس لاس و رین^{۱۲} واژه اکوتوریسم را در سال ۱۹۸۳ ابداع نمود در اکوتوریسم در واقع ترکیبی

از پسوند اکو^{۱۳} و توریسم یا همان گردشگری اکولوژیک^{۱۴} است که در فارسی به طبیعت‌گردی اطلاق می‌شود. یکی دیگر از فاکتورهای گردشگری طبیعی، کاربرد تالاب‌ها در تفرج و توریسم است. تالاب‌ها به‌عنوان غنی‌ترین اکوسیستم‌ها دارای بیشترین تنوع زیستی بوده و امروزه به‌عنوان یک منبع درآمد مردم محروم محسوب می‌شود- استان همدان در غرب کشور به علت قرارگیری در مسیر مهاجرت به‌عنوان کریدور ارتباط زیستی محسوب گردیده و تالاب‌های این استان هر ساله شاهد حضور جمعیت بسیار زیاد پرندگان مهاجر آبی و کنار آبی است یکی از این تالاب‌ها تالاب آق گل در ملایر است (آستانی و غلامی، تالاب آق گل دومین همایش ملی تالاب‌های ایران). یکی از جاذبه‌های طبیعی همدان، غار علی‌صدر است. غار علی‌صدر به‌عنوان تنها غار تالابی ایران و از معدود غارهای آبی جهان است (شریفی و پورمند، ص ۵۴). تنها معدودی از غارهای جهان مثل غار مولیس فرانسه و غار شوالیه و بوکان در استرالیا چنین زیبایی خیره‌کننده‌ای دارند (ناظری، ۱۳۸۷، ص ۵۴). یکی از پتانسیل‌های استان همدان در این نوع گردشگری دریاچه مصنوعی ایجاد شده در پشت سد اکباتان می‌باشد، دریاچه سد اکباتان ۶۰ هکتار وسعت دارد و حداکثر عمق آن ۳۲ متر است، در محدوده این سد در حدود ۴۰ گونه گیاه بومی می‌روید، از جمله انواع گون‌ها، شیرین‌بیان، بومادران و آلاله همچنین در حوضچه سد اکباتان انواع ماهی‌ها پرورش داده می‌شود. سد اکباتان محل فرود برخی از پرندگان مهاجر در فصل مهاجرت نیز می‌باشد، این سد به دلیل بهره‌مندی از منطقه مناسب تفرجگاهی قابلیت پیاده‌سازی پروژه‌های مناسب توریسم را دارا است. موقعیت جغرافیایی همدان و بهره‌مندی از پوشش گیاهی کوهستانی، پتانسیل مناسبی جهت استفاده از تفرجگاه‌های طبیعی را ایجاد کرده است. یکی از ویژگی‌های اکوتوریسم استان همدان، حیات‌وحش آن است. استان همدان به دلیل مرتفع و کوهستانی بودن از زیستگاه‌های انواع حیات‌وحش بزرگ و کوچک محسوب می‌شود که وحوشی از قبیل کل، بز، قوچ، میش، روباه، راسو، خرس قهوه‌ای، کبک معمولی و انواع دیگر پرندگان را در خود جای داده است. شکار حیات‌وحش در این استان ممنوع است. مناطق مهم حفاظت شده استان همدان عبارت‌اند از: ارتفاعات اولدوز، خان گُرمز، سروه و آهنگران، بوقاطی، خرقان، اسدآباد، جیحون‌آباد (دشت) و نشر.^{۱۵}

13. Eco

14. Ecological

۱۵. <http://vista.ir>

۱۰. اطلاعات جدول darmanteb.ir/index.php/hamedan-clinic-406/hamedan-45/ostanha

11. Ecotourism

12. Hector ceballos – Lasurain

جدول ۴. جاذبه‌های طبیعی گردشگری استان همدان، ماخذ: نگارندگان

شهرستان	جاذبه‌های طبیعی
همدان	سد اکباتان، آبشار گنج‌نامه، پیست اسکی الوند (تاریک دره)، مجتمع تفریحی سیاحتی عباس‌آباد، غار بزینه جرد، دره مرادیگ، طبیعت روستای سیلوار، روستای خاکو، موزه دفاع مقدس، بناهای کبوترستان، پناهگاه کلاغ، صخره نوردی در تخت نادر، روستای سیمین، ابرو، ورکانه، علی‌آباد ورکانه، روستاهای حیدره، برفین، موئیچین، سولان، پل آبشینه، روستاهای شمس‌آباد، علی‌آباد، ورکانه، سنگستان، یلخان
ملایر	غار دره فراخ، غار سردکوه، بافت روستای فنج، بافت روستای تاجر، تالاب آق‌گل، منطقه حفاظت شده لشگردر، تپه گوراب، تپه پری، روستای مانیزان، دره جوزان، باغات انگور روستاهای جوزان، طبیعت روستای داویجان، پری زنگنه
تویسرکان	هفت چنار پیر کمربسته سرکان، روستا شهرستانه، منطقه گشانی، روستاهای علی‌آباد، چیچانکوه، اشترمل، سیدشهاب، سنجوزان، چنار مسجد باغوار، دره های ییلاقی سرابی، غار آزاد، منطقه حفاظت شده خان گرمز، فاران، باغ های آرتیمان
کبودرآهنگ	غار علیصدر، غار سراب، روستای سراب، روستا همه کسی
نهایند	قلعه قباد سر آب گاماسیاب، تالاب گل، سراب فارسیان، سراب گیان، سراب گاماسیاب، تپه پیل
رزن	منطقه حفاظت شده بوقاملی، مرکز تحقیقات گیاهان دارویی بوقاملی، چشمه آب معدنی قینرجه، زیستگاه حیات وحش بغراطی (بوقاطی)، قلّه بوقاطی
اسدآباد	تالاب و باغات دربند، تالاب حسن‌آباد چهاردولی، منطقه شکار ممنوع اسدآباد، تالاب و امامزاده پیر سلمان، چنارعلیا و باغات اطراف آن، سراب گنبله، قلّه آما بولاغ
بهار	طبیعت سرسبز شهرستان در فصل بهار

توریسم تاریخی و فرهنگی

شهر همدان با داشتن ۸۵۰ اثر تاریخی - فرهنگی یکی از مستعدترین نواحی گردشگری تاریخی و فرهنگی است و این برجستگی را مدیون بناهای تاریخی و باستانی خود است بر طبق تحقیق بررسی تاثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان، ۸۸٪ گردشگری به منظور دیدار جاذبه های تاریخی همدان آمدند (حمدی و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۵۱۶). استان همدان به عنوان پایتخت تاریخ و تمدن ایران زمین، در تاریخ پر افتخار سرزمین ما، جایگاه ویژه‌ای دارد و گذشته پر فراز و نشیبی را پشت سر نهاده است. گاهی رو به آبادانی و گاهی آثار و بناهای ساخته شده، به تدریج رو به ویرانی گذاشته است. آنچه امروزه در اختیار نسل کنونی قرار دارد، میراث گرانبهایی است که هر بیننده را به طرف خود جذب و او را با گذشته این سرزمین آشنا می کند. اکثر شهرهای استان، مانند: نهاوند، همدان، تویسرکان و ملایر دارای قدمت و سابقه طولانی شهرنشینی اند.

در این میان، همدان پایتخت اولین حکومت آریایی در ایران یعنی مادها است. دیدار از عشایر خود یکی از جاذبه‌های فرهنگی این منطقه می باشد. از جمله جاذبه ها فرهنگی همدان می‌توان به مراسم شیره‌پزی در روستای مانیزان ملایر و در ایام محرم، در روزهای تاسوعا و عاشورا مراسم عزاداری تعزیه و پذیرایی از هیئت ها و عزاداران حسینی به صورت سنتی در مریانج انجام می پذیرد. همچنین هر ساله جشنواره فیلم کودک به صورت بین المللی برگزار می گردد و جمع زیادی از اهالی سینما و هنر میهمان استان همدان می باشند. وجود کاخ باستانی هگمتانه دارای آثار خشتی دوران هخامنشیان، لوح زر آریا رامنه، جام زرین منسوب به داریوش و جام زرین خشایارشا و نقش برجسته زرشیر بالدار در حال جهش، مربوط به دوران هخامنشی و آثار متعدد دیگر، همدان را در فهرست مکان های زیبای گردشگری جهان قرار داده است.

جدول ۴. جاذبه های تاریخی استان همدان، ماخذ: نگارندگان

شهرستان	جاذبه های تاریخی
همدان	کتیبه های گنج نامه، آرامگاه و موزه بوعلی سینا، آرامگاه باباطاهر، مقبره استر و مردخانی، گنبد علویان، مجسمه شیرسنگی، برج قربان، میدان تاریخی امام خمینی، بازار همدان، کاروانسرای گلشن، تپه باستانی هگمتانه، تپه باستانی مصلی، گنبد علویان، موزه تاریخی طبیعی همدان، موزه هگمتانه
ملایر	آتشکده و قلعه باستانی نوشیجان، تپه تاریخی گوراب (جوراب)، برج تاریخی سامن، یخچال میرفتاح، بازار قدیمی ملایر، خانه قدیمی لطفعلیخان، قلعه سلیمان خان بوریور، برج خانقلی
تویسرکان	آرامگاه میر رضی الدین آرتیمانی، کاروانسرای شاه عباسی فرسفج، قلعه تاریخی اشتران، قلعه دختر شهرستان، بازار قدیمی تویسرکان، گنبد حیقوق نبی، مدرسه شیخ علیخان زنگه، شاهزاده ناصر، پل صفوی فرسفج، موزه و خانه مسجدی، خانه قنداری، حمام باغدار،
کبودرآهنگ	پل تاریخی کوریجان، کاروانسرای یارم قیه، خانه شجاع الملک در روستای پرلوک
نهاوند	تپه باستانی گیان، حمام حاج آقارباب، مسجد جامع نهاوند، مقبره باباپیره، بازار نهاوند، معبد لائودیسه
رزن	مسجد شوند
اسدآباد	حمام گلستان، تالاب پیرسلیمان، آب انبار شاه عباسی، سنگ نوشته آقا جان بلاغی، پل شکسته خسروآباد، بناوکتیبه یادبود سید جمال الدین اسدآبادی
بهار	آرامگاه شیخ محمد بهاری

توریسم مذهبی

توریسم مذهبی یکی از پرطرفدارترین انواع گردشگری است. بسیاری از مردم دنیا برای زیارت و بازدید از اماکن مذهبی در دنیا به گردشگری می پردازند. این نوع گردشگری علاوه بر استفاده از فواید گردشگری در انسان آرامش روحی و معنوی را همراه دارد. جالوفسکی، تعداد افرادی که در طول سال به سفرهای زیارتی می روند حدود ۲۴ میلیون نفر برآورد می کند که اکثر آن ها را مسیحیان، مسلمانان و هندوها تشکیل می دهد (توانگر و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲). از مطالعات صورت گرفته در زمینه ارتباط گردشگر و زائر می توان به پیوستار اسمیت که گردشگر و زائر را دو نقطه مقابل هم در طیف سفر قرار می دهد اشاره نمود (ضرغام، ۱۳۹۲، ص ۶۱).

جدول ۵. طیف زائر - گردشگر اسمیت؛ A زائر زاهد، B، C زائر = گردشگر، D گردشگر < زائر، E گردشگر (سکولار)؛ ماخذ: Pavicic, Alfirevic and Batarelo, ۲۰۰۷

گردشگر	گردشگر مذهبی	زائر

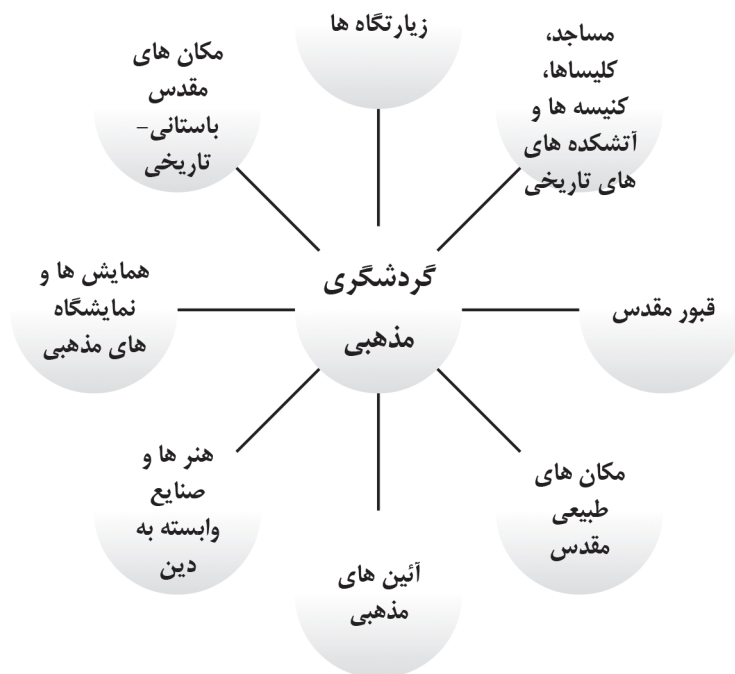
گریگوری و... اشاره کرد. دره امامزاده کوه این دره حدود ۱۲ کیلومتری جنوب غربی شهر همدان قرار گرفته است. زیارتگاه امامزاده کوه که بقعه آن شامل دو بنای آجری نسبتاً کوتاه با گنبد مرتفع شلجمی شکل بوده و ظاهراً از آثار دوره ایلخانی (قرن هشتم هجری) است (اذکایی، ۱۳۸۷، ص ۲۳).

استان همدان دارای اماکن مقدس و مذهبی فراوانی در میان ادیان مختلف است که از آن جمله می توان به امامزاده های مختلف و آرامگاه های مقدسین در بین مسلمانان و مقبره استر و مرد خای که در بین یهودیان اهمیت فراوانی دارد و سالانه بسیاری از یهودیان برای بازدید از این مقبره به همدان می آیند و همچنان کلیساهای مختلف که می توان به کلیسای

جدول ۶. ظرفیت های گردشگری مذهبی استان همدان؛ ماخذ: ضرغام بروجنی، ۱۳۹۲، ص ۷۰

<p>امام زاده اظهر شهر رزن روستای درجزین امام زاده هود روستای ینگی قلعه شهر رزن امامزاده ذواقفار و زبیده خاتون کبودرآهنگ امام زاده ناصر) شاه زاده ناصر (شهر تویسرکان قریه زیوج امام زاده اسماعیل امامزاده کوه شهر تویسرکان امام زاده اسماعیل زرهان تویسرکان امامزاده ابراهیم شهر تویسرکان آرامگاه حضرت حقیوق نبی ع شهر تویسرکان استر و مردخای شهر همدان آرامگاه پیغمبر - حجی نبی ع مسجد میرزا تقی (همدان)</p>	<p>امامزاده ها و یقاع متبرکه: امامزاده حسین ع (شهر همدان) امامزاده محسن ع (امامزاده کوه، شهر همدان روستای وفرچین) امامزاده هادی بن علی (شهر همدان) امامزاده یحیی ع (شهر همدان) امامزادگان عبدالله ع و احمد ع (شهر همدان) امامزاده اهل بن علی شهر همدان امامزاده ازناو در فامنین امامزاده خضر شهر همدان روستای خضر امامزاده ابراهیم نهاوند امامزاده سام و هام سامن ملایر امامزاده عبدالله ع (شهر ملایر)</p>
<p>هنرها و صنایع وابسته به دین: ساخت زنجیر، علم، زره و... در شهر همدان</p>	
<p>قبور مورد احترام: مقبره آقا اخوند همدان، گنبد علویان در شهر همدان، مقبره آیت الله بهاری، مقبره نعمان بن مقرن (باباپیره) در نهاوند، مقبره درب شیخ ابوالعباس نهاوندی) نهاوند، هفت چنار کمر بسته و مقبره ابوالمعین تقی</p>	
<p>مکانهای طبیعی مقدس: چنار مسجد بانوار شهر تویسرکان، چشمه ماهیان، چشمه فرشته در دره الوسجرد، چشمه بهشت، آب در جنوب قله الوند و در سمت کیوارستان (نوبان، م ۱۳۸۰)، حوض نبی (شاه الوند) در جهت شمالی به سمت تخت (نادرآزنگ، ۱۳۸۸)، کوه بلال</p>	

نمودار ۱. جاذبه های گردشگری مذهبی، ماخذ: نگارندگان مطالب برگرفته بروجنی و ترکمان، ۱۳۹۲، صص ۶۶ و ۶۵.

توریسم تجاری

دارای بازار قدیمی مربوط به دوران قاجار است که همچنان اهمیت تجاری خود را حفظ کرده است. مکان های خرید و فروش، مانند بازارهای سنتی و

یکی از قدیمی ترین شهرهایی که در مسیرهای تجاری قدیمی واقع شده بود شهر همدان است. شهر همدان

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر واقع شود- پتانسیل‌های توریسم روستایی شهرستان همدان با تأکید بر روستاهای اطراف آن که از جمله می‌توان به ابرو، ورکانه، خاکو اشاره کرد. قوی و کارآمد می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد شرایط اقلیمی و فرهنگی و اجتماعی و بافت روستاهای نام‌برده یکی از جذاب‌ترین گونه‌های گردشگری روستایی می‌باشد که در صورت توجه بیشتر می‌تواند در صنعت توریسم همدان نقش‌آفرین باشد (ارمغان و دیگران، ۱۳۹۱). استان همدان دارای، ۷۱ دهستان و ۱۱۲۰ روستاست^{۱۹} گردشگری روستایی از مهم‌ترین رویکردهای اقتصاد گردشگری در راستای بهره‌وری بهینه و پایدار از منابع طبیعی و زیست‌بوم روستایی بشمار می‌رود (گل زاده و دیگران، ۱۳۹۲). در پژوهشی که تحت عنوان قابلیت‌های گردشگری روستاهایی ابرو، خاکو، ورکانه در توسعه توریسم همدان طبق نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد گردشگری روستایی در این مناطق به‌عنوان یک راهکار مناسب برای رسیدن به توسعه به‌ویژه در مناطق روستایی به شمار می‌آید. نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش پاسخ این سؤال است: ص آیا جاذبه‌های گردشگری روستاهای خاکو، ابرو، ورکانه و سیمین، در توسعه اجتماعی - فرهنگی همدان نقش داشته است. برای آزمون فرضیه فوق، فرض صفر و خلاف آماری زیر را آزمون می‌کنیم:

$$\begin{aligned} H_{\text{ص}0} & \mu \leq 3 \\ H_{\text{ص}0} & \mu > 3 \end{aligned}$$

میانگین کوچک‌تر یا مساوی ۳، بیانگر این است که جاذبه‌های گردشگری روستاهای (خاکو، ابرو، ورکانه و سیمین) در توسعه اجتماعی - فرهنگی همدان نقش نداشته است. و میانگین بزرگ‌تر از ۳، نشانه این است که جاذبه‌های گردشگری روستاهای (خاکو، ابرو، ورکانه در توسعه اجتماعی - فرهنگی همدان نقش داشته است. برای پاسخ به پرسش فوق چون مقیاس اندازه‌گیری در حد فاصله‌ای و کمی است. برای این سنجش از آزمون t یک نمونه‌ای استفاده شد.

هفتگی و بازارچه‌های مرزی- از جمله مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری هستند، شناسایی تقاضاها و خواسته‌های گروه‌های مختلف گردشگران از بازارها و بازیابی و سامان‌دهی تسهیلات خدمات و زیرساخت‌های گردشگری بر اساس نیز گردشگران، زمینه استفاده بهینه از منابع و توان بازار را فراهم می‌کند (جمینی و جمشیدی، ۱۳۹۱، ص ۱۸۲). استان همدان از مناطقی است که فرآورده‌های دستی آن از شهرتی بسزا در سطح کشور برخوردار است و حتی برخی از صنایع دستی آن مانند صنعت سفالگری اهمیت صادراتی و جهانی دارد. این نوع صنایع دستی، علاوه بر جنبه مصرفی، از ویژگی‌های هنری برخوردارند که به‌صورت طرح‌ها، نقوش و رنگ‌های گوناگون متجلی می‌شوند به‌طوری‌که استان همدان به لحاظ تنوع تولیدات صنایع دستی رتبه دوم تنوع تولیدات صنایع دستی کشور را به خود اختصاص داده است. همدان در تنوع صنایع دستی رتبه دوم کشور را دارد^{۱۶}. برجسته‌ترین صنعت دستی استان، سفالگری و سرامیک‌سازی است که مرکز عمده آن لالچین در ۲۵ کیلومتری شهر همدان است. پیشینه سفال‌سازی در لالچین نزدیک به ۷۰۰ سال برآورد شده است به همین دلیل لالچین به پایتخت سفال ایران معروف است. لالچین پایتخت سفال کشور باقی می‌ماند^{۱۷}. در گذشته‌ای نه‌چندان دور چرم تولیدی در همدان به علت کیفیت و کمیت خاص آن مشهورترین و مرغوب‌ترین چرم در سراسر کشور شمرده می‌شد و آوازه کیفیت آن به کشورهای دیگر نیز رسیده بود. در گذشته در شهر همدان سه دباغ‌خانه وجود داشت. دباغ‌خانه سنگ شیر، دباغ‌خانه قانتور واقع در بلوار سفید آبی و دباغ‌خانه آقایی واقع در بلوار سفید آبی. متأسفانه پس از گذشت زمان دباغ‌خانه سنگ شیر و قانتور به‌مرور تعطیل و از بین رفته‌اند. همدان یکی از مراکز عمده قالی‌بافی ایران محسوب می‌شود.

توریسم روستایی

گردشگری روستایی یکی از مهم‌ترین شاخه‌های گردشگری است که می‌تواند در رسیدن به توسعه

۱۶. خبرگزاری فارس، ۱۹ خرداد ۱۳۹۱

17. <http://www1.jamejamonline.ir>

۱۸. جام جم آنلاین، ۳۰ آبان ۱۳۹۱

۱۹. فرهنگ آبادی‌های استان همدان، ۱۳۸۵

جدول ۷. نتایج آزمون t برای تأثیر جاذبه‌های گردشگری بر توسعه اجتماعی - فرهنگی از نظر مردم چهار روستا؛ ماخذ: ارمغان، و رضوی مشعوف، ۱۳۹۱

تغییر	میانگین	انحراف استاندارد	t	درجه آزادی	سطح معناداری
خاکو	۳,۷۱	۰,۳۷	۱۰,۶۶	۲۹	۰,۰۰۰
ابرو	۳,۸۵	۰,۴۴	۱۰,۵۸	۲۹	۰,۰۰۰
ورکانه	۳,۷۵	۰,۶۶	۶,۴۴	۲۹	۰,۰۰۰

نتایج جدول فوق، نشان می‌دهد که میانگین توسعه اجتماعی - فرهنگی از نظر مردم روستای خاکو کمتر از نظر مردم روستای ابرو بیشتر بود. نتایج آزمون t یک نمونه‌ای تفاوت میانگین توسعه اجتماعی - فرهنگی را با ۳ معنادار نشان داد ($p < 0/001$). بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌شود. میانگین بزرگ‌تر از ۳، نشانه این است که جاذبه‌های گردشگری از نظر اهالی چهار روستای خاکو، ابرو، ورکانه در توسعه اجتماعی - فرهنگی همدان نقش داشته است.

نتایج جدول فوق، نشان می‌دهد که میانگین توسعه اجتماعی - فرهنگی از نظر مردم روستای خاکو کمتر از نظر مردم روستای ابرو بیشتر بود. نتایج آزمون t یک نمونه‌ای تفاوت میانگین توسعه اجتماعی - فرهنگی را با ۳ معنادار نشان داد ($p < 0/001$). بنابراین فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌شود. میانگین بزرگ‌تر از ۳، نشانه این است که جاذبه‌های گردشگری از نظر اهالی چهار روستای خاکو، ابرو، ورکانه در توسعه اجتماعی - فرهنگی همدان نقش داشته است.

توریسم تفریحی

یکی از انواع توریسم که مطمئناً تعداد زیادی از جهانگردان به این عنوان مسافرت می‌کنند توریسم تفریحی است. از جمله مکان‌های مناسب در استان همدان می‌توان به مجموعه تفریحی گنج‌نامه - شهر بازی رنگین‌کمان - مجموعه پارک ارم - پارک آموزشی ترفنیک عمار - و پارک سفیه ملایر و یکی از پارک‌های زیبا و دیدنی شهر به‌ویژه مناسب برای میهمانان تابستانی همدان گردشگاه استخر عباس‌آباد است که در بالای تپه‌ای به نام تپه عباس‌آباد واقع شده است، اشاره کرد. یکی از فاکتورهای مهم در مناطق مناسب به‌منظور استفاده گردشگر تفریحی، وضعیت آب و هوایی مناسب است. بر اساس میانگین ایبی که از TCI به‌دست آمده به نظر می‌رسد استان همدان می‌تواند و ژوئن و جولای، اوت و سپتامبر و اکتبر آب‌وهوای مناسب و مطلوبی برای گردشگری می‌باشد و تنها در ماه‌های دسامبر و ژانویه آب‌وهوای نامطلوبی را دارا می‌باشد که زبان ساده می‌توان گفت این استان از اواخر اردیبهشت تا اواخر مهرماه شرایط بسیار عالی دارد و حتی در شهریور و خرداد که در اکثر مناطق ویژگی گردشگری مناسبی ندارند با مقدار عددی ۹۰ حالتی ایدئال را نشان می‌دهد (رشید نیا و گندم‌کار، ۱۳۹۰). مجموعه تله‌کابین گنج‌نامه یکی دیگر از جاذبه‌های گردشگری این شهر است. تله‌کابین در انتهای دره عباس‌آباد در ۵ کیلومتری شهر همدان و در مجاورت

جاذبه‌های گردشگری در مسیرهای ارتباطی

یکی از خصوصیات گردشگری استان همدان واقع شدن برخی از جاذبه‌ها گردشگری در مسیرهای بین شهرستان‌هاست که در جدول زیر ذکر شده است.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

استان همدان دارای توانمندی‌های متعددی در تمامی زمینه‌های گردشگری است، که با بهره‌گیری از این توانمندی‌های بی‌شک می‌توان بسیاری از موانع و مشکلات موجود در این استان را مرتفع نمود. برنامه‌ریزی اصولی - برنامه حفاظت و کنترل، اساسی‌ترین ابتدایی‌ترین برنامه‌ریزی برای رشد صنعت توریسم در هر منطقه‌ای است. فراهم آوردن عوامل زیربنایی و خدماتی کافی برای برآوردن نیازهای فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی منطقه واگذاری طرح‌های به بخش خصوصی، ارتقاء

۲۰. «تله‌کابین گنج‌نامه افتتاح شد». میراث آریا، خبرگزاری اجتماعی و فرهنگی. بایگانی شده از نسخه اصلی در ۲۱ اوت ۲۰۱۲. بازبینی شده در ۵ مهر ۱۳۹۰.

جدول ۸. جاذبه های گردشگری در مسیرهای ارتباطی، ماخذ: نگارندگان

مسیرها	جاذبه های گردشگری
همدان- اسدآباد	لالجین، بافت واجد ارزش روستاهای حبشی، ملهمدره، روستای خنداب
همدان- ملایر	یخچال میرفتاح، برج سامن، شهر زیرزمینی سامن، دژ و آتشکده باستانی نوشیجان، دریاچه کوثر، روستای سیه کمر
همدان- کبودرآهنگ	روستای خوشاب، مبهمله، پرلوک، لالجین، قلعه های اربابی، کاروانسرای تاج آباد (صفوی)
همدان- رزن	روستای فوزلیجه، آب معدنی خمیگان
همدان- نهاوند	سراب ملوسان
همدان- تویسرکان	قلعه اشتران
همدان- بهار	طبیعت زیبای مسیر جاده بهار، شهر لالجین

سطح فرهنگ مردم محلی برای نظارت و اجرای قوانین و مقررات، و تربیت نیروی انسانی به عنوان راهنما در مناطق گردشگری، توسعه زیرساخت ها، بهبود زیرساخت های اساسی (راه آهن، وسایل حمل و نقل هوایی، برق، مخابرات...) مرمت مراکز تاریخی، ساخت تسهیلات تفریحی و فرهنگی، بروز رسانی شبکه حمل و نقل توسعه رویدادهای فرهنگی و ورزشی با اهمیت بین المللی و... را توجیه می کند. به عنوان مثال شهر همدان با مجموعه گسترده از جاذبه های توریستی، تأسیسات اقامتی محدودی دارد (هتل پارسبان آزادی، هتل بوعلی، هتل باباطاهر، هتل یاس، هتل هگمتانه، هتل مرمر، هتل آریان، هتل پارسبان ارم، هتل آپارتمان خاتم).

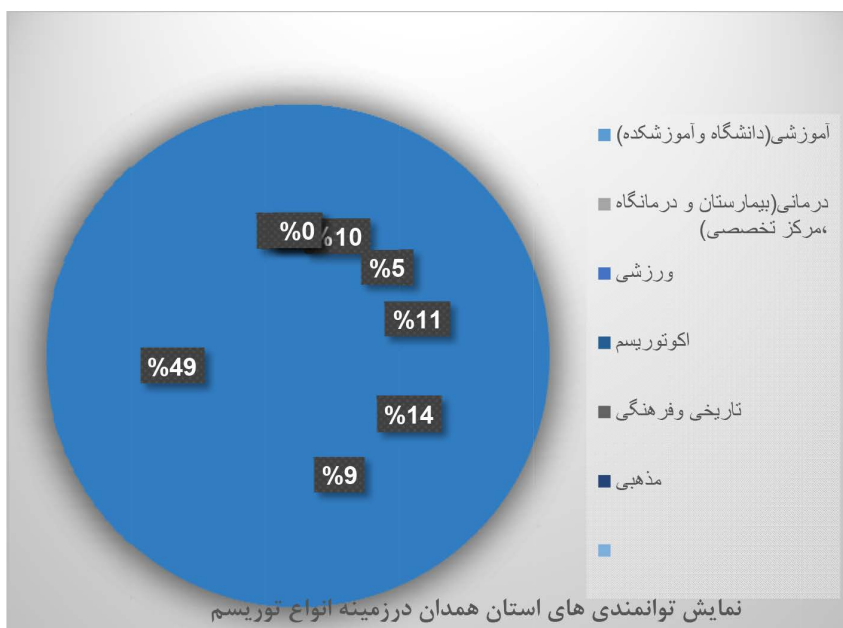

جدول ۹. معضلات صنعت توریسم و راهکارها، ماخذ: نگارندگان

نقاط ضعف	راهکارها
عدم برنامه ریزی درست و طراحی برنامه های درازمدت در امر گردشگری	آنچه به عنوان اولین قدم در برنامه جذب گردشگر باید اجرا گردد، برنامه ریزی صحیح و درازمدت در تمامی زمینه های گردشگری می باشد.
در اختیار گرفتن بخش گردشگری زیرگروه های آن توسط دولت	سپردن صنعت گردشگری به بخش خصوصی یکی از راه حل های توسعه پایدار گردشگری در کشور است. در این راستا رقابت در بخش خصوصی، خود عامل بالا رفتن کیفیت در این صنعت می شود.
معضل کمبود تأسیسات اقامتی گردشگران	توسعه تأسیسات اقامتی، یکی از اساسی ترین نیازهای این صنعت است: ۱- آماده سازی اماکن استقراری در نزدیکی آثار و جاذبه های گردشگری. ۲- آماده سازی اماکن در سطوح مختلف به طور مثال از مکان های بسیار مجهز تا محل های استقراری ارزان قیمت. ۳- تبدیل کاربری بناهای قدیمی مثل کاروانسراها و خانه های قدیمی به اماکن استقراری. ۴- استفاده از منازل اجاره ای و باغات همدان با نظارت یک سازمان اجرایی برای اسکان گردشگران. ۵- استفاده و تجهیز مدارس، دانشگاه ها، خوابگاه ها، پانسیون ها در فصولی که مورد استفاده نیستند.
عدم وجود زیرساخت های مناسب	یکی از مهم ترین زیرساخت های گردشگری، حمل و نقل است که خود از زیرمجموعه حمل و نقل برون شهری و درون شهری تشکیل می شود. ارتقا سطح وسایل حمل و نقل برون شهری و زیرساخت های مربوط به آن و استفاده از تجهیزات حمل و نقل درون شهری مخصوص گردشگران، مانند ماشین های حمل و نقل رایگان از پایانه های هوایی و زمینی به نقاط اصلی شهر، استفاده از قطار گردشگری، می تواند در این زمینه راه گشا باشد.
	ایجاد مراکز امداد، درمانگاه ها و آموزش افراد متخصص در زمینه امداد رسانی و پزشکی

نقاط ضعف	راهکارها
عدم وجود زیرساخت های مناسب	تأسیس رستوران ها و اغذیه فروشی های مناسب و بهداشتی، بالأخص مراکزی که غذاها و انواع خوراکی های محلی را تولید می کنند با نظارت سازمان بهداشت و درمان و آموزش پزشکی. حفظ و نظارت به بهداشت و تمیزی محیط زیست و دفع زباله ها
امنیت و بیمه	تبلیغات و راهنمایی گردشگران: ۱- تهیه بروشورها و مجلات و کتاب های مربوط به جاذبه ها و مناطق گردشگری. ۲- استفاده از بیل بوردهای و فیلم های تبلیغاتی. ۳- استفاده از نقشه های گردشگری. ۴- استفاده از سایت های اینترنتی استفاده از سایت های اینترنتی در زمینه های ۱- رزرو هتل و تأسیسات اقامتی از طریق سایت. ۲- آشنایی با جاذبه های گردشگری و توضیحات آن ها. ۳- اطلاع از وضعیت آب و هوایی. ۴- اطلاع از مراکز تجاری، درمانی، رستوران ها به کمک نقشه.
عدم وجود امکانات و تجهیزات مناسب در محیط جاذبه های گردشگری	یکی از نکات مهمی که در گردشگری باید مورد توجه قرار گیرد، امنیت است. بسیاری از جاذبه های گردشگری در مناطق حاشیه ای و به دور از مراکز پر جمعیت شهری می باشند، همچنین تمامی مراکز اقامتی و مسیرهای ارتباطی هم باید مورد توجه قرار گیرند. بیمه شدن گردشگران خارجی توسط تفاهم نامه بین المللی بیمه سینا و سازمان میراث.
عدم مراقبت دقیق از محوطه های تاریخی و مکان های گردشگری	بسیاری از کشورهای پیشرو در صنعت توریسم توانسته اند با ارتقا مکان های توریسمی، به آن ها جاذبه بیشتری دهند به عنوان مثال پیست های اسکی و دوچرخه سواری دارای طراحی های زیبا و استفاده از مراکز تفریحی در کنار خود هستند و در محیط تالاب ها و دریاچه ها می توان از تجهیزات قایق سواری و غیره و در محوطه های تاریخی از موزه و مکانی برای نمایش فیلم در مورد مکان تاریخی استفاده کرد.
عدم مراقبت دقیق از محوطه های تاریخی و مکان های گردشگری	یکی از معضلات اساسی در کشور عدم حفاظت مناسب از اماکن تاریخی و محوطه های توریسمی است. باید دقت داشت که به معرض نمایش گذاردن این محوطه ها به نوعی آن ها را در معرض تخریب انسانی قرار می دهیم به این منظور باید از نیروی های نظارتی و حفاظتی و همچنین مرمتگران استفاده کرد. همچنین تأسیسات مناسب جهت حفظ این مکان ها استقرار یابد.
فرهنگ سازی در بین مردم محلی	منطقه توریسمی، پذیرای افراد متفاوت از مناطق مختلف هستند. یکی از ضرورت های این امر، فرهنگ سازی در این زمینه بین اقشار مردم منطقه است.

نمودار ۶. توانمندی همدان در زمینه انواع توریسم؛ ماخذ: یافته های تحقیق.

					
غار علیصدر (کیودر آهنگ)	پل تاریخی کوریجان (کیودر آهنگ)	لالجین	امام زاده هود (ساوه)	امام زاده اظهر (ساوه)	کتیبه آقاخان بلاغی (اسدآباد)
					
ملهمدره (اسدآباد)	سایت استخر (همدان)	شیرسنگی (همدان)	کتیبه های هخامنشی (همدان)	گنبد علویان (همدان)	حقیوق نبی (تویسرکان)
					
حمام حاج آقا تراب (نهاوند)	یخچال میرفتاح (ملایر)	شهر زیر زمینی سامن (ملایر)	مقبره سیف الدوله (ملایر)	نوشیجان (ملایر)	پل فرسفیج (تویسرکان)

رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۹) طبیعت گردی و نقش آن در حفظ محیط زیست نشریه سیمای اقتصادی، شماره ۱۷۳.

رضوانی، علی اصغر (۱۳۹۰) جغرافیا و صنعت توریسم، پیام نور- تهران

رنجبر، علی، رضا تاج آبادی و سمیه شعبانی و بهاره برهانی یزدی (۱۳۹۰) تاثیر صنعت توریسم و گردشگری در اشتغال زایی و کارآفرینی پایدار، همایش گردشگری و توسعه پایدار، ۲۲ و ۲۳ تیرماه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

زاهدی، شمس السادات (۱۳۹۰) مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار (با تاکید بر محیط زیست)، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی

تقوایی، م و اکبری، م (۱۳۸۷) مقدمه ای بر برنامه ریزی و مدیریت گردشگری شهری اصفهان، انتشارات پیام علوی توانگر، معصومه، و حمیده خاکسار آستانه، فاطمه رحمانی (۱۳۹۱) مدیریت گردشگری در شهرهای مذهبی- زیارتی (بررسی طبیعی مشهد و واتیکان، دو فصلنامه مطالعات گردشگری دوره اول، سال اول، شماره ۲

منابع و ماخذ

ارمغان، سیمین و سید جمشید رضوی مشعوف (۱۳۹۱) قابلیت های گردشگری روستاهای ابرو، خاکو، ورکانه در توسعه توریسم همدان، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین

احد نژاد روشنی، محسن و حیدر صالحی مشبانی (۱۳۹۱) ارزیابی توزیع فضایی زیر سیاحت های گردشگری و تعیین نقش فرایندهای اقتصادی- سیاسی و رشد فیزیکی شهرها در شکل گیری آن (مطالعه موردی: شهر زنجان) دو فصلنامه مطالعات گردشگری

آقاسامان، حمید و مجید درزی و ناصر حمدعلی (۱۳۸۸) هتلداری در امور زیارتی، نشر مشعر، تهران

ابراهیمی میوق، جعفر؛ ایروانی، محمد رضا (۱۳۸۴) بررسی آثار و پیامدهای فرهنگی- اجتماعی صنعت توریسم در توسعه اقتصادی. فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی، ش ۷، ۱۳۸۴.

بروجنی، حمید ضرغام و نسرین ترکمان (۱۳۹۲) تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی در استان همدان، فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال هشتم، شماره ۳۰.

تقی زاده، زهرا، رحیمی، دانا، (۱۳۹۰) راهبرهای گسترش توریسم درمانی و بیوتوریسم در جزیره قشم با مدل SWOT مجموعه مقالات هفتمین همایش ملی خلیج فارس

پاپلی یزدی، محمد حسین، مهدی سقایی (۱۳۹۰) گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران
حمیدی، کریم، حسین وظیفه دوست، احمد هنری جعفرپور (۱۳۸۸) بررسی تاثیر توریسم تاریخی - فرهنگی بر توسعه پایدار شهری همدان

خلج، محمد علی و سینا امیری (۱۳۸۷) افزایش جذب توریست از طریق توسعه و بهبود فضاهای سبز (شهرها، تفرجگاه ها، پارک های شهری و ملی و جنگل ها، سومین همایش ملی فضای سبز و منظر شهری، ویژه نامه شماره ۲۷ ضمیمه ماهنامه ۸۸ شهرداریها

سعیدیان، عبدالحسین (۱۳۶۹) سرزمین و مردم ایران، مردم شناسی و آداب و رسوم اقوام ایرانی. چاپ چهارم. تهران: مؤسسه انتشارات علم و زندگی.

رشید نیا، طاهره و دکتر امیر گندمکار (۱۳۹۰) بررسی وضعیت اقلیمی استان همدان به منظور جذب بیشتر گردشگر با استفاده از شاخص TCI، همایش گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
فرهادی رامین، امین و سجاد آستانی (۱۳۹۰) فرهنگ صحیح استفاده از منابع طبیعی و گسترش توریسم و

توسعه پایدار با تکیه بر ماهیگیری ورزشی (مطالعه موردی استان همدان) نخستین همایش ملی جهاد اقتصادی در عرصه کشاورزی و منابع طبیعی

کریم پناه، رفیق (۱۳۸۴) تحلیل اکوتوریسم و نقش آن در توسعه منطقه ای استان کردستان، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیایی طبیعی، دانشگاه تربیت مدرس

کلوندی و دیگران (۱۳۸۶) شناسایی گیاهان داروئی استان همدان فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات گیاهان داروئی و معطر ایران، جلد ۲۳ شماره ۳ صفحه ۳۷۴-۳۷۵ گل زاده، نگار و امیر هدایتی آقمشهی و سمانه زاهدی

(۱۳۹۲) سومین کنفرانس بین المللی برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست دانشگاه تهران
لاندربرگ، دانلد و همکاران (۱۹۹۵) اقتصاد و گردشگری، ترجمه محمدرضا فرزین، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران.

مجتبوی، سید کوروش و هومن کهن پور (۱۳۸۷) توریسم ورزشی انتشارات کمیته بین المللی المپیک جمهوری اسلامی ایران

ناظری، شفیقه (۱۳۸۷) بررسی ویژگی های اکوتوریسم همدان، فصلنامه سپهر، دوره هفدهم، شماره شصت و هشتم

Harahsheh,salam salameh, 2002,Cura..ve Tourism in Jordan and its poten..al Development,uk
www.iriml.sa.ir/fixinfo/mo_barnamerizi/index.htm